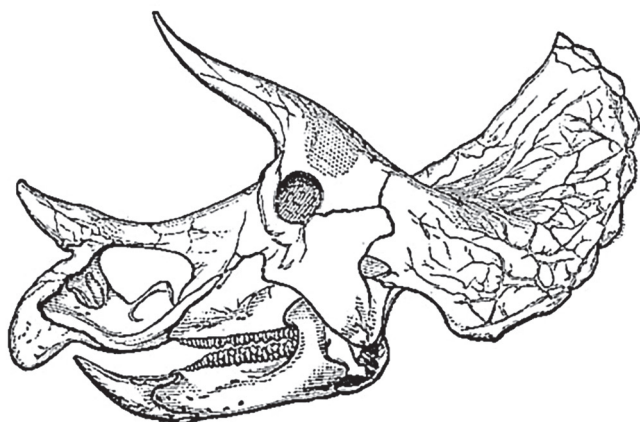

Figur 1 – Dinomøte

FORORD

Om du var milliardær, hadde verdensledende forskere omkring deg og de i tillegg hadde funnet ut hvordan de kunne bringe dinosaurer tilbake fra utryddelse, ville du gjort det? Ville du fundamentalt endret økosystemet på en øy for å oppnå dette målet, og hva slags etiske vurderinger ville du foretatt før du bestemte deg?

På mange måter er det meningsløst å spørre om hvordan mennesker skal forholde seg til naturen omkring seg. Vi er et dyr og derfor en del av naturen, det blir som å spørre om hvordan en vandråpe skal forholde seg til en innsjø.

På andre måter er ikke spørsmålet bare relevant, men helt livsnødvendig. Mennesker er i ferd med å skyve økosystemene vi lever i, over bristepunkter de ikke vil komme tilbake fra. Vi er i ferd med å gjøre hjemmet vårt helt ubeboelig, både for oss selv og for andre organismer.

Mennesket er ikke den første organismen som har hatt en slik innvirkning på kloden. For 2,3 milliarder år siden begynte noen bakterier fotosyntese som økte andelen av oksygen i atmosfæren og endret klimaet så mye at nesten alt liv døde ut. En annen gang, for 375 millioner år siden, var synderne antagelig planter som forstyrret jordsmonnet slik at havene ble fulle av næringsstoffer. En voldsom algeoppblomstring fulgte, og havene ble tappet for oksygen. En tredje gang, for 251 millioner år siden, var antagelig metanutslipp fra bakterier, i kombinasjon med utslipp fra vulkaner, skyldig i den største masseutryddelsen av dem alle. Denne krevde 96 % av alt liv.

I dette perspektivet er ikke det å drepe alt omkring seg noe unaturlig i seg selv, men denne gangen er det likevel annerledes. For første gang i historien blir denne ødeleggelsen begått av en organisme som kan reflektere

over hva den gjør. Det kaster oss inn i helt andre typer spørsmål, om etikk, ansvar, og – som vi undersøker i denne boken – jus.

Hvordan vi reflekterer rundt menneskers forhold til miljøet – og dermed også vår rolle i masseutryddelse og forstyrrelse av økosystemene – kalles miljøetikk.

Fagets innhold er omdiskutert, men i kjernen ligger spørsmålene om *hvorfor* vi bør bry oss om naturen, og hvor *grensen* bør gå for hva vi kan gjøre med den. I dag er den rådende oppfatningen – den hegemoniske oppfatningen – at mennesket til syvende og sist kan gjøre hva det vil med naturen – hva vi kaller et *antroposentrisk* verdenssyn. Miljøetikk spør seg om det er mulig å forestille seg en verden der også andre interesser skal synliggjøres og vektlegges like tungt som menneskers.

Det er to ting til vi må snakke om før vi kan ta fatt på denne boken. For det første er det fagets forhold til jus, og for det andre er det fagets forhold til dinosaurer.

Jus og etikk har sterke, men litt uoversiktlige koblinger til hverandre. Ikke alle rettsregler springer ut av etikk; vi kjører ikke på høyre siden av veien fordi det er etisk,¹ men på noen områder er koblingen sterkere, som for eksempel i strafferetten og velferdsretten. Regler som mangler støtte blant folk flest, er vanskeligere å anvende.² Folks oppfatninger vil også påvirke hvordan en lov blir tolket.

På miljørettens område er vi kanskje mindre bevisste på koblingen til etikk enn på andre områder, men den er i høyeste grad til stede. Enhver regel som lett lar seg bøye slik at vi kan gjøre hva vi vil, er – bevisst eller ubevisst fra lovgivers side – et uttrykk for hvordan mennesker og natur plasseres i relasjon til hverandre.

Med en klimakrise som allerede gjør seg bemerket, er det klart at miljøretten ikke har klart å leve opp til det den skulle. Selv om svært mye internasjonal og nasjonal miljørett har kommet til, har hverken utformingen eller gjennomføringen av disse vært tilstrekkelig til å bremse utviklingen, langt mindre stanse eller snu den.³

---

1 Bahus (2020) s. 17.

2 Ibid., s. 15.

3 May (2020) s. 366.

Nettopp derfor er det viktigere enn noen gang å gi jurister og andre verktøy til å kunne kikke under panseret på disse lovene og studere hva slags etikk som driver dem. Samtidig vil denne boken peke på noen av de alternative måtene en kan tenke på forholdet mellom mennesker og natur, og tegne opp noen muligheter og utfordringer.

Som med mye av miljøretten er det usikkert hvor mye skaperne av Jurassic Park tenkte på etikk da de lagde de fem filmene og den ene kortfilmen som per i dag utgjør sagaen om hvordan en milliardær og et lag med vitenskapsfolk brakte dinosaurer tilbake til livet, og hvor galt det kan gå. Men igjen – ikke ulikt miljørett – gir filmene uttrykk for etiske betraktninger om forholdet mellom mennesker og deres omgivelser. Jurassic Park og miljørett har altså en hel del til felles – så mye at filmene er en ypperlig inngang til å forstå vårt eget samfunn bedre.

Denne boken inneholder derfor en rekke dinosaurer som utgjør en rød tråd i denne løse og vanskelige materien. De er der også fordi de passer; menneskers forhold til dinosaurerne er en historie om ydmykelse, om hvordan vi gikk fra å se på oss selv som selve høydepunktet i naturen til å bare være en del av den.

I 1842 ga Sir Richard Owen dinosaurerne navnet som betyr «skrekkelig øgle». Owen var en svoren fiende av Charles Darwin, og han slet med å forsone sin tro med vitenskapen. For ham var dinosaurerne ondsinnede beist, et av Vårherres mindre heldige eksperimenter før han kom på bedre tanker og lagde mennesker.⁴

Det skulle ta over hundre år før dinosaurer ble bedre forstått som de fargerike varmbloedsvesenene de var. Erkjennelsen av at dinosaurer ikke gikk hen og døde på grunn av udugelighet, men fordi de ble utslettet av en asteroide, og dermed at de dominerende arter på kloden kan utslettes i løpet av noen timer, ble sakte akseptert utover på 1990-tallet.

Et av offentlighetens første møter med et mer nyansert bilde av dinosaurer kom med Jurassic Park, der raske, smarte og vakre dinosaurer konkurrerer med mennesker. Filmen gjorde også verden oppmerksom på ideen om at utdødde dyr kan komme tilbake ved bruk av genteknologi. I dag er

---

4 Switek (2012) s. 230.

allerede flere prosjekter iverksatt for å kloner eller lage lignende versjoner av vandreduer, dronter, mammuter og – dinosaurer.

Verden endrer seg raskt, og biomangfoldet reduseres som følge av menneskeskapte klimagassutslipp og endringer i arealbruk over hele kloden. Ifølge FNs klimapanel har vi få år igjen på å redde de økosystemene vi lever i.⁵ Samtidig frakter vi flere arter omkring på kloden, har større maskiner, raskere båter, flere tog og stadig flere mennesker. Stadig nye teknologier, som oppdagelsen av anvendelsesområder for bakteriers immunforsvar, CRISPR og Cas9, gjør oss i stand til å endre naturen på stadig mer fundamentale måter.

Vårt håp er at denne boken skal gi et bidrag til debatten om hvordan vi bør tenke omkring disse utfordringene og mulighetene, og ikke minst hva slags løsninger vi skal bygge som fungerer både for mennesker og andre organismer. Ikke fordi vi er milliardærer som kontrollerer en skokk verdensledende forskere, men fordi selve fremtiden avhenger av hva slags retning samfunnet velger å ta.

---

5 Special report: Global Warming of 1.5 °C (2018).

OM ORD

Flere ord i denne boken har mange betydninger, og innholdet kan variere fra fagdisiplin til fagdisiplin. Vi vil derfor raskt kommentere hvordan noen av ordene vil bli brukt mellom disse permene.

Miljø

I biologien forstås ofte miljø som de ytre livsvilkårene for en organisme, en populasjon eller et samfunn, og de påvirkningene den eller det utsettes for. Dette kan være temperatur, fuktighet eller næringsinnhold i jorden.

Klima

Klima er det typiske værmønsteret på et sted, hvordan det varierer gjennom ulike årstider og sesonger. Til forskjell fra været, som kan endre seg fra dag til dag, så er klima noe som er stabilt over tid: Vi vet at vi kan forvente sommer i juni og vinter i desember. Når vi snakker om klimaendringer, dreier det seg om endringer i dette mønsteret: Nå kommer plutselig sommeren tidligere, og skiføret seinere, regnet til andre tider enn før, osv. At det er blitt 1 grad varmere globalt siden førindustriell tid, betyr altså at været vi opplever fra dag til dag, er annerledes enn de som levde noen generasjoner før oss, fordi klimaet har endret seg.

Natur

Natur omfatter hele den fysiske verden som ikke er menneskeskapt, i vid forstand den delen av virkeligheten som ikke er bearbeidet av mennesket, men som har oppstått ved organisk utvikling.

Etikk

Hvordan mennesker bør handle.

Antroposentrisme

Det antroposentriske er det som har mennesket som fokuserer på mennesket og som har mennesket og menneskelige interesser som målestokk og formål for alt.

Biosentrisme

Biosentrisme er en form for ikke-antroposentrisk etikk der fokuset ikke bare ligger på mennesket, men på alt levende. Biosentrisme vil ha fokus på både dyr og planter, mens zoosentrisme kun fokuserer på dyr.

Den forrige masseutryddelsen

Den forrige masseutryddelsen, også kjent som kritt-paleogen-utryddelsen, inntraff en dag i juni måned for 66 millioner år siden da en asteroide traff jorden. Asteroidenedslaget skapte enorme bølger, jordskjelv og skogbranner som førte til at en rekke plante- og dyrearter ble utryddet – blant dem dinosaurene.⁶

Antropocen

I lærebøkene står det at vi i dag er inne i den geologiske epoken *holocen*, som startet for 12 000 år siden. Paul Crutzen, som fikk nobelprisen i kjemi 1995 for å beskrive årsaken til svekkelsen av ozonlaget i stratosfæren, lanserte begrepet *antropocen* i en artikkel i *Nature* i 2002. Begrepet er i dag vel etablert og betyr «menneskets tidsalder». Bakgrunnen for begrepet er tanken om at kloden nå fremstår så radikalt endret av menneskelige handlinger at det er korrekt å si at vi har begynt en ny geologisk epoke.

Jurassic Park

Jurassic Park-sagaen består av fem filmer, Jurassic Park (1993) The lost world, Jurassic Park (1997) Jurassic Park III (2001) Jurassic World (2015) Jurassic World: Fallen Kingdom (2018) og kortfilmen Battle at Bighorn (2019). En sjette og siste film kommer i 2021. De to første filmene er dels basert på bøker av Michael Crichton. Sagaen har en lang rekke tilsluttede videospill, leker og andre produkter.

---

⁶ Benton (2019) s. 269.

Sagaen begynner og fokuserer på hvordan milliardær John Hammond gjennom sitt selskap InGen og med et vitenskapsteam ledet av dr. Henry Wu (siden fratatt sin doktortittel) kloner frem dinosaurer på øyen Isla Sorna for å plassere dem i en fornøylespark på Isla Nublar.

TAKK

Forfatterne møttes fem ganger, med fast prosedyre: Se en Jurassic Park-film og diskutere miljøutfordringer og etikk. Ingen dinosaurer ble skadet i arbeidet med boken, men en rekke vegetariske og veganske pizzaer ble satt til livs mens vi diskuterte oss nærmere en felles forståelse av bokens tematikk. Der vi startet som henholdsvis jurister, biologer og en sosialantropolog, med våre fagspesifikke briller, lærte vi å se spørsmålene fra hverandres perspektiver underveis. Som det fremgår av tekstene, har vi fortsatt noe ulike tanker om natur, miljø og juss. Det er meningen, for snarere enn å lande på et felles standpunkt kommer vi med ulike perspektiver som er informert av diskusjoner og faglig læring.

Etter arbeid med denne boken finner vi behov for å takke mennesker, fugler, landskap og dinosaurer som har hjulpet oss å finne veien gjennom en uoversiktlig skog av juss, ulike sentrismer, miljødefinisjoner og kapitalstrukturer. Uten dinosaurene, og uten Jurassic Park, hadde dette blitt en betydelig kjedeligere bok å skrive. Den hadde kanskje ikke blitt til i det hele tatt.

Vi vil særlig takke Marius Gulbranson Nordby, som ikke bare kom opp med idéen som skulle bli denne boken, men også har fulgt oss tett gjennom det halvannet året vi har jobbet med den. Marius har loset oss gjennom møter, samlinger og tekstutkast, bundet sammen kapitlene våre og vært en viktig sparringpartner for å kvalitetssikre arbeidet vårt.

Vi takker også Jan Vardøen og Pernian Shafiei på Oslo16 som lot oss låne kinolokalene for å se noen av filmene, og Fagbokforlaget for lån av møterom til de siste. Forfatterne er takknemlige for pizzaen, rødvinen og kaffen som gjorde diskusjonene etter filmene ekstra minneverdige.

Ragnhild vil takke venner og familie som har gitt tilbakemelding på argumenter og struktur underveis i skriveprosessen, og fjellene i Rondane for viktig lærdom om livet og naturen.

Odd Harald vil takke Heidi for gode innspill (og mye tålmodighet!) underveis i skriveprosessen. En spesiell takk til Pip for et unikt innblikk i livet til en liten fugl.

Erling takker Vadsø bibliotek for å ha lånt inn bøker og filmer fra landets ulike biblioteker.

Marit takker Ergobaby bæresele for muligheten til å skrive med begge hender med sovende baby på magen i innspurten, og Håkon som satte opp «standing desk» i stua og som alltid stiller opp.

Thea vil takke onkel Olav for å ha gitt henne hennes første bok om dinosaurer som femåring, og mamma som tok henne med på kino for å se Jurassic Park 3 selv om hun egentlig ikke var gammel nok.

Norith ønsker å takke Robin Cristofari og Christian Steel for verdifulle innspill til kapittelet.

Bø, Oslo, Sogndal, Vadsø, Ålesund – januar 2020

INNHOOLD

NORGES LOVER - AV, OG FOR, MENNESKER	17
<i>Av Erling Fjeldaas</i>	
But first, let's kill all the lawyers	18
Andre muligheter	24
Slutt	27
THIS IS HOW YOU PLAY GOD	29
<i>Av Thea Rølsåsen</i>	
Fra den første hogsten til dagens klimabrøl	31
Kan kloden reddes med antroposentrisme?	33
Bieparadokset	35
Konsekvenser avledet i tid	36
Konsekvenser vi ikke ser	39
Konkluderende	40
Vil vi kunne like noe annet enn antroposentrisme?.....	41
En endelig grense?.....	43
Å leke Gud	46
EN NY NATURKONTRAKT? NATURSYN I MENNESKETS TIDSALDER OG NOEN MULIGE VEIER VIDERE	47
<i>Av Ragnhild Freng Dale</i>	
Natur, kultur ... dinosaur?	50
Kolliderende natursyn.....	51
Norsk natur i praksis.....	56
Forvaltning og sanering	60
Naturer og kulturer	61
En endret naturkontrakt	64
Naturens rett(igheter) og hegemoniske natursyn	65
En ny naturkontrakt?	69
EN HISTORIE OM KAOS	71
<i>Av Marit M. Simonsen</i>	
Dinosaurerne utvider verden	72
Hvordan kan vi vite noe?.....	76

Naturen er mer rotete enn vi skulle ønske	80
Hvordan vi boltrer oss i naturen og endrer den, uten kontroll	82
Mangfold er vern	87
Nå kontrollerer vi også genene.....	88
Kloning	89
Føre var	91
«LIFE FINDS A WAY»	93
<i>Av Norith Eckbo</i>	
5.1 Naturens natur	95
5.2 Hva er endring?.....	97
5.3 Mennesket som hersker	100
5.4 Hvor går grensen?	102
5.5 Hvordan ta vare på en natur i endring	104
5.6 Natursynet gjennomsyrrer oss alle	107
TINGENE OMKRING OSS - KAN RETTIGHETER FOR DYR OG NATUR REDDE KLODEN?.....	109
<i>Av Odd Harald Eidsmo Barder</i>	
Hvorfor snakke om rettigheter?.....	110
En skrekkøgle i nød	111
Et felles opphav.....	112
Personer og ting	113
Er rettigheter forbeholdt mennesker?.....	115
Problemet med å være en ting	116
Et nytt natursyn.....	118
Rettigheter for dyreriket	119
Rettigheter for naturen	121
Konklusjon	122
Epilog	123
LITTERATURLISTE.....	125
Bøker.....	125
Artikler.....	128
Rapporter	129
Nettsider	130
Filmer	133
Dommer.....	133
Lover	133
Forarbeider	134
Utenlandsk lovgivning	134
Utenlandsk rettspraksis.....	134

LITTERATURLISTE

BØKER

- Bahus, Marianne. *Juristetikk: Rollemoral, integritet og kognitiv dissonans*. Bergen: Fagbokforlaget, 2020.
- Benton, Michael J. *Dinosaurs Rediscovered: The Scientific Revolution in Paleontology*. London: Thames & Hudson, 2019.
- Boyd, David R. *The Rights of Nature: A Legal Revolution That Could Save the World*. Toronto: ECW Press, 2017.
- Brusatte, Steve. *The Rise and Fall of the Dinosaurs – a New History of a Lost World*. New York, NY: William Morrow, 2018.
- Bugge, Hans Christian. *Lærebok i miljøforvaltningsrett*. 4. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2015.
- Bugge, Hans Christian. *Miljøforvaltningsrett*. 5. utg. Oslo: Universitetsforlaget, 2019.
- Callicott, J. Baird og Michael Nelson (red.). *The Great New Wilderness Debate*. Athens, GA: University of Georgia Press, 1998.
- Chivian, Eric og Aaron Bernstein (red.). *Sustaining Life: How Human Health Depends on Biodiversity*. Center for Health and the Global Environment. New York, NY: Oxford University Press, 2008.
- Christie, Nils mfl. (red.). *Festskrift til Anders Bratholm 70 år*. Oslo: Universitetsforlaget, 1990. <https://www.nb.no/nbsok/nb/857364e3474a52130127f2180e4924c2?lang=no#209>
- Church, George M. og Edward Regis. *Regenesis: How Synthetic Biology Will Reinvent Nature and Ourselves*. New York, NY: Basic Books, 2014.
- Crichton, Michael. *The Lost World: A Novel*. New York, NY: Ballantine Books, 1996.
- Cronon, William (red.). *Uncommon Ground: Rethinking the Human Place in Nature*. New York, NY: W.W. Norton & Company, 1995.
- Danbolt, Mathias. «Kunst Og Kolonialitet», *Kunst Og Kultur* 101, nr. 3 (2018): 126–32. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3029-2018-03-01>
- Darwin, Charles. *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. J. Murray, 1871.
- Duy, Iris Nguyen mfl. *Uten sammenligning – festskrift til Eivind Smith 70 år*. Bergen: Fagbokforlaget, 2020.
- Emery, N., F. de Waal og F.B.M. Waal. *Bird Brain: An Exploration of Avian Intelligence*. Princeton: Princeton University Press, 2016.
- Eng, Svein. *Rettsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget, 2007.

- Follestad, Arne. *Effekter av kunstig belysning på naturmangfoldet – en litteraturstudie*. NINA Rapport 1081. Trondheim: Norsk institutt for naturforskning, 2014.
- Gillespie, Alexander. «An Introduction to Ethical Considerations in International Environmental Law», i Malgosia Fitzmaurice, David M. Ong og Panos Merkouris, red. *Research Handbook on International Environmental Law*. Edward Elgar, 2010, s. 118.
- Godfrey-Smith, Peter. *Other Minds*. London: William Colins, 2016.
- Gramsci, Antonio. *Letters from Prison: Antonio Gramsci*. London: Harper Colophon, [1932] 1975.
- Harari, Yuval Noah. *Sapiens*. Oslo: Bazar Forlag/Cappelen Damm AS, 2017.
- Henriksen, Snorre og Olga Hilmo (red.). *Norsk rødliste for arter 2015*. Artsdatabanken 2015.
- Holling, C.S. «Engineering resilience vs. ecological resilience», i Peter Schulze, red. *Engineering Within Ecological Constraints*. Washington, D.C.: The National Academies Press, 1996, s. 31–44.
- Holmberg, Aslak. *Bivdit Luosa – To Ask for Salmon. Saami Traditional Knowledge on Salmon and the River Deatnu: In Research and Decision-Making*. UiT The Arctic University of Norway, 2018.
- Hume, David. *A Treatise of Human Nature*. London: Thomas and Joseph Allmann, 1817.
- Ibsen, Henrik. *Peer Gynt*. København: Den Gyldendalske Bokhandel, 1867.
- Ingold, Tim. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London: Routledge, 2000.
- Jamieson, Dale. *Ethics and the Environment*. Cambridge: University Press, 2008.
- Johnson, Nathanael. *Unseen City*. Pennsylvania, USA: Rodale Books, 2016.
- Joks, Solveig. «Laksen trenger ro». *Tilnærming til tradisjonelle kunnskaper gjennom praksiser, begreper og fortellinger fra Sirbmá-området*. UiT Norges arktiske universitet, 2016.
- Kahneman, Daniel. *Tenke, fort og langsomt*. Oslo: Pax Forlag, 2013.
- Klein, Naomi. *This Changes Everything: Capitalism vs. The Climate*. New York, NY: Simon and Schuster, 2014.
- Latour, Bruno. *We Have Never Been Modern*. Harlow, Essex: Pearson Education, 1993.
- Lewis, Simon L. og Mark Maslin. *The Human Planet: How We Created the Anthropocene*. Pelican, 2018.
- May, James. «Environmental rights and wrongs: Implementing environmental constitutionalism» i Iris Nguyen Duy, Sunniva Bragdo-Ellenes, Inge Lorange Backer, Svein Eng, Bjørn Erik Rasch, red. *Uten Sammenligning: Festskrift til Eivind Smith 70 år*. Bergen: Fagbokforlaget, 2020, s. 383–397.
- Næss, Arne. *Økologi, samfunn og livsstil*. Oslo: De norske bokklubbene, 1999.
- Oreskes, Naomi. «The scientific consensus on climate change: How do we know we're not wrong?» i Joseph F.C. DiMento og Pamela Doughman, red. *Climate Change*, 2. utg., Mit Press, 2014, s. 105–148. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qf76d.8>
- Owen, Sir Richard. «Report on british fossil reptiles» i *Report of the British Association for the Advancement of Science*. British Association for the Advancement of Science. London: J. Murray, 1841.

- Plot, Robert. *The Natural History of Oxford-shire, being an essay towards the natural history of England*. Oxford, Printed at the Theater, 1677.
- Poinar, G.O. og R. Poinar. *The Amber Forest: A Reconstruction of a Vanished World*. Princeton Paperbacks. Princeton University Press, 1999.
- Routley (Sylvan), Richard. «Is there a need for a New Environmental Ethic?», i Holmes Roston og Andrew Light red. *Environmental Ethics: An Anthology*. Blackwell Publisheres, 2003, s. 47–52.
- Sem, Leiv. «Out of Print. A historiography of the south Saami in regional and national works of history», i Håkon Hermanstrand, Asbjørn Kolberg, Trond Risto Nilssen og Leiv Sem red. *The Indigenous Identity of the South Saami: Historical and Political Perspectives on a Minority within a Minority*. Cham: Springer International Publishing, 2019, s. 153–69. https://doi.org/10.1007/978-3-030-05029-0_8.
- Shrader-Frechette, Kristin. «Environmental ethics», i *LaFollette: The Oxford Handbook of Practical Ethics* (OUP 2005) 2.
- Shapiro, Beth. *How to Clone a Mammoth*. New Jersey, NJ: Princeton University Press, 2015.
- Singer, Peter. *Animal Liberation*. Pimlico, 1995.
- Stenevik, Inger Helen og Cecilie M. Mejdell. *Dyrevelferdsloven. Kommentartutgave*. Oslo: Universitetsforlaget, 2011.
- Stenøien, Hans og Reidar Andersen. *Arten som forandret alt: historien om menneskets erobring av naturen*. Oslo: Stenersens forlag, 2018.
- Stoknes, Per Espen. *Det vi tenker på når vi prøver å ikke tenke på global oppvarming*. Oslo: Tiden Norsk Forlag, 2017.
- Switek, Brian. *Written in Stone: The Hidden Secrets of Fossils and the Story of Life on Earth*. London: Icon Books Ltd., 2012.
- Sörlin, Sverker. *Naturkontraktet: Om Naturumgängets Idéhistoria*. Stockholm: Carlsson, 1991.
- Sörlin, Sverker. *Antropocen: En Essä Om Människans Tidsålder*. Stockholm: Weyler, 2017.
- Taylor, Paul. *Respect for nature*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Tett, Gillian. *The Silo Effect: The Peril of Expertise and the Promise of Breaking Down Barriers*. Simon & Schuster, 2016.
- Thronton, James og Martin Goodman. *Client Earth*. Melbourne: Scribe Publications, 2018.
- Walker, B.H. «Is succession a viable concept in African savanna ecosystems?» i Darrell C. West, Herman H. Shugart og Daniel B. Botkin, red. *Forest Succession: Concepts and Application*. New York, NY: Springer Science & Business Media, 1981, s. 431–447.
- Wallace-Wells, David. *The Uninhabitable Earth – Life after Warming*. Penguin UK, 2018.

ARTIKLER

- Bendixen, André og Erlend Hykkerud. «Villaksforkjemper villig til å gå i fengsel for denne videoen», *NRK*. 2. november 2018. <https://www.nrk.no/finnmark/villaksforkjemper-villig-til-a-ga-i-fengsel-for-denne-videoen-1.14276102> (hentet 23.11.2019).
- Bjærke, Marit Ruge. «Hvor ble det av naturens egenverdi?», *Nytt Norsk Tidsskrift* nr. 1 (2018), s. 7–21.
- Bonachela, J.A., M.T. Wortel og N.C. Stenseth. «Eco-evolutionary Red Queen dynamics regulate biodiversity in a metabolite-driven microbial system», *Scientific reports* 7.1 (2017), s. 17655.
- Caswell, Hal, Charlotte de Vries, Nienke Hartemink, Gregory Roth og Silke F. van Daalen. «Age × stage-classified demographic analysis: a comprehensive approach», *Ecological Monographs* vol. 88 nr. 4 (2018), s. 560–584. <https://doi.org/10.1002/ecm.1306>
- Chakrabarty, Dipesh. «The Climate of History: Four Theses», *Critical Inquiry* 35, nr. 2 (2009), s. 197–222. <https://doi.org/10.1086/596640>
- Crutzen, P.J. og E.F. Stoermer. «The 'Anthropocene'», *IGBP Newsletter* 41 (2000), s. 17–18.
- Dunbar, R.I.M. «Neocortex size as a constraint on group size in primates», *Journal of Human Evolution*. Årg. 22, nr. 6 (1992), s. 469–493. Doi: 10.1016/0047-2484(92)90081-J
- Eikeseth, A.M., E.S. Dunlop, M. Heino, G. Storvik, N.C. Stenseth og U. Dieckmann. «Roles of density-dependent growth and life history evolution in accounting for fisheries-induced trait changes», *Proceedings of the National Academy of Sciences* 113.52 (2016), s. 15030–15035.
- Eckhoff, Torstein. «Kan elver og skoger ha rettigheter?», *Hefte for kritisk juss* årg. 6, nr. 1 (1980), s. 2–5.
- Fisher, Elizabeth, Eloise Scotford og Emily Barritt. «The Legally Disruptive Nature of Climate Change», *The Modern Law Review* 80 (2017), s. 173–201.
- Grime, J.P. «Biodiversity and ecosystem function: The debate deepens», *Science*, 277 (1997), s. 1260–1261.
- Gunderson, L.H. «Ecological resilience—in theory and application», *Annual review of ecology and systematics* 31.1 (2000), s. 425–439.
- Holling, C.S. «Resilience and stability of ecological systems», *Annual Review of Ecology and Systematics* Vol. 4 (1973), s. 1–23. <https://doi.org/10.1146/annurev.es.04.110173.000245>
- Jensen, Alf Helge. «Norskfinsk aksjonsgruppe har inntatt holme: – Her gjelder ikke Tana-avtalen», *iFinnmark.no*, 26. juni 2017. <https://www.ifinnmark.no/tana-avtalen/tanadalen/ellos-deatnu/norskfinsk-aksjonsgruppe-har-inntatt-holme-her-gjelder-ikke-tana-avtalen/s/5-81-525757> (hentet 23. november 2019).
- Lawson, J.W. og G.B. Stenson. «Historic variation in the diet of harp seals (*Phoca groenlandica*) in the northwest Atlantic», *Developments in Marine Biology*. Vol. 4. Elsevier Science, 1995, s. 261–269.

- Luban, David. «Integrity: Its causes and cures», *Fordham Law Review*, vol. 72, no. 2 (2003), s. 279–310.
- Ludvigsen, Martin, mfl. «Use of an Autonomous Surface Vehicle reveals small-scale diel vertical migrations of zooplankton and susceptibility to light pollution under low solar irradiance», *Science Advances* vol. 4 no. 1 (2018).
- Lynn, White. «The Historical Roots of Our Ecologic Crisis», *Science* 155 no. 3767 (1967), s. 1203–1207. <http://www.jstor.org/stable/1720120>
- Magallanes, Catherine J. Iorns. «Nature as an ancestor: Two examples of legal personality for nature in New Zealand», *Vertigo – la revue électronique en sciences de l'environnement* (september 2015), s. 1–18 (10.4000/vertigo.16199).
- Pedersen, E.J., P.L. Thompson, R.A. Bal, M.J. Fortin, T.C. Gouhier, H. Link, C. Moritz mfl. «Signatures of the collapse and incipient recovery of an overexploited marine ecosystem», *Royal society open science* 4, no. 7 (2017), s. 170215.
- Schanche, Audhild. «Meacchi – Den Samiske Utmarka», *Samiske Landskap Og Agenda 21: Kultur, Næring, Miljøvern Og Demokrati. Dieđut 1* (2002), s. 156–70.
- Skogen, K. «Skal forskning først og fremst tjene myndigheter og næringsliv?», *Morgenbladet* (2019), 10:21, s. 12. <https://morgenbladet.no/aktuelt/2019/11/skal-forskning-forst-og-fremst-tjene-myndigheter-og-naeringsliv>
- Stenseth, N.C. og J. Maynard Smith. «Co-evolution in ecosystems: red queen evolution or stasis?», *Evolution* 38 (1984), s. 870–880.
- Christopher D. Stone. «Should trees have standing? Toward legal rights for natural objects», *Southern California Law Review* volum 45 (1972), s. 450–501. [Sitert 10.09.2015 fra HeinOnline.org]
- Viveiros de Castro, Eduardo. «Exchanging Perspectives: The Transformation of Objects into Subjects in Amerindian Ontologies The Transformation of Objects into Subjects», *Common Knowledge* 10, no. 3 (2004), s. 463–84.
- Walker, B.H. «Biological diversity and ecological redundancy», *Conservation Biology* 6 (1992), s. 18–23.
- Ween, Gro og Simone Abram. «The Norwegian Trekking Association: Trekking as Constituting the Nation», *Landscape Research* 37, no. 2 (April 1, 2012), s. 155–71 <https://doi.org/10.1080/01426397.2011.651112>
- Wise, Steven. «Legal personhood and the nonhuman rights project», *Animal Law Review*, Lewis & Clark Law School, 2010.

RAPPORTER

- Global warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty (IPCC) 2018 [<https://www.ipcc.ch/sr15/>] (hentet 1.1.2020).

- Grooten, M., Almond, R.E.A. (red.). «Living Planet Report – 2018: Aiming Higher.» 2018 <https://www.wwf.org.uk/updates/living-planet-report-2018> (hentet 19.12.2019).
- IPBES. «Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services.» IPBES, 2019.
- IPBES (Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services), *Report of the Plenary of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services on the work of its seventh session*, 2019.
- IPCC. «Global Warming at 1.5°C: Summary for policymakers.» 2018. https://report.ipcc.ch/sr15/pdf/sr15_spm_final.pdf (hentet 4.12.2019).
- IPCC. «IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate.» 2019. https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/3/2019/11/SROCC_FinalDraft_FullReport.pdf (hentet 4.12.2019).
- Löffler, Jörg. «Long-Term Air Quality Monitoring Program UNESCO World Natural Heritage Geiranger Fjord Norway.» 2016. <https://docplayer.net/50993164-Long-term-air-quality-monitoring-program-unesco-world-natural-heritage-geiranger-fjord-norway.html> 19.12.2019.
- Mattilsynet og Miljødirektoratet, «Saneringsplan for uttak av villreinbestanden i Nordfjella sone 1», 2017. <https://www.miljodirektoratet.no/globalassets/publikasjoner/m779/m779.pdf> (hentet 23. november 2019).
- Salt Rapport nr. 1036, «Kunnskapsstatus Oslofjorden», Miljødirektoratet (2019), M-1556. <https://www.miljodirektoratet.no/publikasjoner/2019/desember-2019/kunnskapsstatus-oslofjorden/>
- Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. 6. mai 2019. https://ipbes.net/sites/default/files/downloads/spm_unedited_advance_for_posting_htn.pdf (hentet 3. desember 2019).
- World Commission on Environment and Development. 1987. «Our common future». Oxford: Oxford University Press.
- World Economic Forum, Ellen MacArthur Foundation and McKinsey & Company. «The New Plastics Economy – Rethinking the future of plastics» 2017. https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/NPEC-Hybrid_English_22-11-17_Digital.pdf (hentet 16.12.2019).

NETTSIDER

- American Museum of Natural History. «Velociraptor Had Feathers.» 2007. <https://www.amnh.org/research/science-news/2007/velociraptor-had-feathers> (hentet 31. mai 2019).
- Asafu-Adjaye, John, Linus Blomqvist, Stewart Brand, Barry Brook, Ruth DeFries, Erle Ellis, Christopher Foreman, mfl. «An Ecomodernist Manifesto.» 2015. <http://www.ecomodernism.org/> (hentet 9.1.2020).

- Barstad, Stine. «Miljøorganisasjonene tapte klimasøksmålet – må betale staten over en halv million.» 2018. <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/WLqJr/Miljoorganisasjonene-tapte-klimasoksmålet-ma-betale-staten-over-en-halv-million> (hentet 29.5.2019).
- Borge, Laila, Eirik Tjerneström og Kjersti Veel Krauss. «Ruinerer seg i kampen for naturen.» 2018. [aftenposteninn.no/klimamilj/ruinerer-seg-i-kampen-naturen](https://www.aftenposten.no/klimamilj/ruinerer-seg-i-kampen-naturen) (hentet 9.12.2019).
- Brøgger, Anton, Endre Berner jr. og Weiert Martin Velle (2019, 29. juli). «kloning», i Store norske leksikon. fra <https://snl.no/kloning> (hentet 10. desember 2019).
- Carrington, Damian. «Humanity has wiped out 60% of animal populations since 1970, report finds.» 2018. <https://www.theguardian.com/environment/2018/oct/30/humanity-wiped-out-animals-since-1970-major-report-finds> (hentet 19.12.2019).
- Choplin, Lauren. «Chimpanzee Cecilia Finds Sanctuary: An Interview with GAP Brazil.» 2017. <https://www.nonhumanrights.org/blog/chimpanzee-cecilia/> (hentet 1.5.2019).
- Collins, Allison M. «Litigation Watch: The Lake Erie Bill of Rights.» 2019. <https://www.fosterswift.com/communications-lake-erie-bill-of-rights.html> (hentet 16.12.2019).
- Den norske kirke. «Tesene i tida – oversyn over tesene.» <https://kirken.no/nb-NO/bispedommer/bjorgvin-bispedome/underliggjande-sider/teser-i-tiden---oversyn/> (hentet 23.11.2019).
- Fordal, Jon Annar. «Åtte milliarder samlet inn.» 2012. <https://www.nrk.no/informasjon/nesten-atte-milliarder-samlet-inn-1.7938778> (hentet 19.12.2019).
- Framtiden i våre hender. «Vedtekter for Framtiden i våre hender.» <https://www.framtiden.no/200805202283/om-oss/statutter-og-vedtekter/vedtekter-for-framtiden-i-vare-hender.html> (hentet 23.11.2019).
- Francis. «Encyclical Letter *Laudato Si'* of the Holy Father Francis on Care for Our Common Home.» http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (hentet 23.11.2019).
- Glendinning, Lee. «Spanish parliament approves 'human rights' for apes.» <https://www.theguardian.com/world/2008/jun/26/humanrights.animalwelfare> (hentet 29.5.2019).
- Hebert, Keith S. «Slavery.» 2017. <http://www.encyclopediaofalabama.org/article/h-2369> (hentet 1.9.2019).
- Hoel, Ole Andreas og Lene Liebe Delsett. «Iguanodon.» i Store norske leksikon. 2019. <https://snl.no/Iguanodon> (hentet 2.11.2019).
- Ingilæ, Øystein. «Torsk vil gyte lengre nord.» 2019. [kystogfjord.no/nyheter/forsiden/Torsk-vil-gyte-lengre-nord](https://www.kystogfjord.no/nyheter/forsiden/Torsk-vil-gyte-lengre-nord) (hentet 9.12.2019).
- Lee, Aline Magdalena. «Nøkkelart.» i Store norske leksikon. 2018. <https://snl.no/n%C3%B8kkelart> (hentet 8.12.2019).
- Lundberg, Anders og Jo Halvard Halleraker. «villmark» i Store norske leksikon. 2020. <https://snl.no/villmark> (hentet 1. januar 2020).

- Markusson, Helge M. «Havets grønne enger.» 2011. forskning.no/okologi-biologi-partner/havets-gronne-enger/744668 (hentet 9.12.2019).
- Mauren, Arnfinn. «Turist kom for ren luft og fikk en sjokkerende opplevelse. Se hvordan cruiseskipene forurensar Geiranger.» 2017. <https://www.aftenposten.no/norge/i/eVgWg/Turist-kom-for-ren-luft-og-fikk-en-sjokkerende-opplevelse-Se-hvordan-cruiseskipene-forurensar-Geiranger> (hentet 19.12.2019).
- McGrath, Matt. «Climate change: 12 years to save the planet? Make that 18 months.» 2019. <https://www.bbc.com/news/science-environment-48964736> (hentet 4.12.2019).
- McGraw, Daniel. «Ohio city votes to give Lake Erie personhood status over algae blooms.» 2019. <https://www.theguardian.com/us-news/2019/feb/28/toledo-lake-erie-personhood-status-bill-of-rights-algae-bloom> (hentet 16.11.2019).
- McGraw, Daniel. «Ohio city votes to give Lake Erie personhood status over algae blooms.» 2019. <https://www.theguardian.com/us-news/2019/feb/28/toledo-lake-erie-personhood-status-bill-of-rights-algae-bloom> (hentet 16.12.2019).
- Miljødirektoratet. «Inngrepsfri natur.» <https://miljostatus.miljodirektoratet.no/tema/naturomrader-pa-land/inngrepsfri-natur/> (hentet 23.11.2019).
- Naturvernforbundet. «Vedtekter for Norges Naturvernforbund.» <https://naturvernforbundet.no/getfile.php/13133699-1527671813/Dokumenter/Organisasjon%20-%20C3%A5rsmeldinger%2C%20styrende%20dokumenter%20etc/Vedtekter/Naturvernforbundets%20vedtekter%20-%20vedtatt%20p%20C3%A5%20landsm%20B8te%202018.pdf> (hentet 23.11.2019).
- NRK Ekko. «Samenes natursyn – vår klimaredning?» 2019. <https://radio.nrk.no/serie/ekko/MDSP31004119/30-11-2019> (hentet 16.12.2019).
- NTB. «En million arter utrydningstruet. Vil få alvorlige konsekvenser også for mennesker.» 2019. <https://www.dagbladet.no/nyheter/en-million-arter-utrydningstruet-vil-fa-alvorlige-konsekvenser-ogsa-for-mennesker/71045570> (hentet 29.5.2019).
- Ramos, Jaqueline B. «The first 20 days of Cecilia.» 2017. <http://www.projetogap.org.br/en/noticia/the-first-20-days-of-cecilia/> (hentet 1.5.2019).
- Regjeringen. «Utslippene fra cruiseskip skal ned i verdensarvfjordene.» 2019. <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/cruisetraffikk/id2630762/> (hentet 19.12.2019).
- Reuters. «Cow could soon be largest land mammal left due to human activity – study.» 2018. <https://www.theguardian.com/science/2018/apr/20/cow-could-soon-be-largest-mammal-left-due-to-human-activity-study-says> (hentet 16.10.2019).
- Roy, Elenoar Ainge. «New Zealand river granted same legal rights as human being.» 2017. <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/16/new-zealand-river-granted-same-legal-rights-as-human-being> (hentet 5.10.2019).
- SSB. «Byggeaktivitet i strandsonen.» 2019. ssb.no/natur-og-miljo/statistikker/strandsoner/aar (hentet 9.12.2019).
- Stoddart, Jennifer. «Women and the Law». 2017. <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/women-and-the-law> (hentet 1.9.2019).

- Sunde, Jørn Øyrehagen. «Tesar i tida: Domstolane må verna miljøet når politikarane sviktar.» (Videoopptak av foredrag.) 2017. <https://kirken.no/nb-NO/bispedommer/bjorgvin-bispedome/arkiv-nettsaker-bjorgvin/teser-i-tiden--oyrehagen-sunde/> (hentet 23.11.2019).
- Vestre, Katharina Marie «Avokadogåten». 2015. <http://argumentnett.no/2015/10/08/avokadogaten/> (hentet 1.11.2019).
- Voje, Kjetil Lysne. «Livets evolusjonshistorie.» 2019. https://snl.no/livets_evolusjonshistorie#-310_millioner_%C3%A5r_siden (hentet 1.9.2019).
- Voje, Kjetil Lysne. «art - biologi.» i Store norske leksikon. 2019. https://snl.no/art_-_biologi (hentet 3.11.2019).
- Voje, Kjetil Lysne. «Charles Darwin.» i Store norske leksikon. 2019. https://snl.no/Charles_Darwin (hentet 2.11.2019).
- Watts, Jonathan. «Amazon fires: what is happening and is there anything we can do?» 2019. <https://www.theguardian.com/environment/2019/aug/23/amazon-fires-what-is-happening-anything-we-can-do> (hentet 24.8.2019).
- Ynterian, Pedro A. «For a Great Apes Law in Spain.» 2018. <https://www.projetogap.org.br/en/noticia/for-a-great-apes-law-in-spain/> (hentet 29.5.2019).

FILMER

- Bayona, J.A. «Jurassic World: Fallen Kingdom» (film), Universal Pictures, 2018.
- Gaup, Nils. «Veiviseren» (film), nordsamisk: Ofelaš, 1987.
- Johnston, Joe. «Jurassic Park III» (film), Universal Pictures, 2001.
- Spielberg, Steven. «Jurassic Park» (film), Universal Pictures, 1993.
- Spielberg, Steven. «The Lost World: Jurassic Park» (film), Universal Pictures, 1997.
- Trevorrow, Colin. «Jurassic World» (film), Universal Pictures, 2015.
- Trevorrow, Colin. «Battle at Big Rock» (kortfilm), Amblin Entertainment, 2019.

DOMMER

- Rt. 1972 s. 965 «Mønepannedommen»

LOVER

- Lov 17. mai 1814 Kongeriket Norges Grunnlov
- Lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven)
- Lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensninger og om avfall (forurensningsloven)
- Lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven)

- Lov 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven)
- Lov 19. juni 2009 nr. 97 om dyrevelferd (dyrevelferdsloven)
- Lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven)

FORARBEIDER

- Meld. St. 14 (2015–2016) Natur for livet – Norsk handlingsplan for naturmangfold
- NOU 2004: 28 Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold (naturmangfoldloven), s. 145
- Ot.prp. nr. 15 (2008–2009) Lov om dyrevelferd
- Ot.prp. nr. 52 (2008–2009) Om lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven)
- Prop. 55 L (2012–2013) Endringer i tobakksskadeloven (bevillingsordning mv.)

UTENLANDSK LOVGIVNING

- Arrêté du 27 décembre 2018 relatif à la prévention, à la réduction et à la limitation des nuisances lumineuses (Frankrike)
- Ecuadors grunnlov. Constitución de la República del Ecuador (2008, revidert 2011). Oversatt versjon fra https://www.constituteproject.org/constitution/Ecuador_2011?lang=en
- FNs verdenserklæring om menneskerettigheter*, 1948
- Lake Erie Bill of Rights*. Toledo, Ohio 26. februar 2019
- The convention on biological diversity (CBD)*, Rio de Janeiro 5. juni 1992
- Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community* (2007/C 306/01). Lisboa 13. desember 2007

UTENLANDSK RETTSPRAKSIS

- A.F.A.D.A vs. Mendoza zoo, Judicial Power Mendoza, Mendoza, 3. november 2016. https://www.nonhumanrights.org/content/uploads/Chimpanzee-Cecilia_translation-FINAL-for-website-2.pdf